

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПОРІВНЯННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF THE COMPARISON CATEGORY EXPRESSION IN UKRAINIAN FOLKLORE

Рошко С.М.,

orcid.org/0000-0002-7065-0784

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

У науковій статті проаналізовано семантико-синтаксичні особливості вираження категорії порівняння в текстах українських фольклорних творів, серед яких колядки, думи, історичні і стрілецькі пісні. Актуальність теми наукового дослідження обумовлена необхідністю комплексного дослідження категорії порівняння у семантико-синтаксичній та мовностилістичній структурі речення на прикладі різножанрових фольклорних творів в українському мовознавстві. Метою наукової статті є описати основні засоби вираження категорії порівняння в українських фольклорних творах. Для опису засобів вираження порівнянь, їх семантики, структури, функційного і смислового навантаження використано методи системного підходу, структурно-функціонального аналізу, описовий метод, метод суцільної вибірки, аналізу, синтезу та порівняння. У результаті проведеного дослідження встановлено, що український народ широко використовував образні усталені порівняння з символічним значенням як позитивного, так і негативного змісту. Поширеними у фольклорних творах є як безсполучникові однокомпонентні порівняння, виражені орудним порівняльним, порівняннями-прикладками, ступенями порівняння прикметників, так і сполучникові непоширені і поширені порівняння як компоненти простого речення, оформлені переважно порівняльним сполучником як, а також порівняльні предикативні, підрядні компоненти складного речення. Символи, які утворюють художньо-образні парадигми порівнянь в українських фольклорних творах надають їм особливої виразності та емоційності. Порівняння-символи поглиблюють змалювання світосприйняття українців, внутрішньої суті душі українського народу. Співвідносність порівнянь символів зі світом природи, зокрема назвами тварин, рослин, явищами природи, формує свою особливу систему, відтворюючи важливі особливості національної мовної ментальності українців, які ще потребують свого подальшого дослідження і вивчення. Перспективу подальших наукових досліджень у межах окресленої проблематики вбачаємо у дослідженні етнолінгвістичних особливостей порівнянь в українських ліричних піснях.

Ключові слова: категорія порівняння, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, порівняльна конструкція, символ, символічне значення, семантика, фольклор.

The article analyses the semantic and syntactic features of the expression of the category of comparison in the texts of Ukrainian folklore, including carols, dumas, historical and songs of the Ukrainian Sich Rifleman. The relevance of the research topic is stipulated by the need for a comprehensive study of the comparison category in the semantic, syntactic and linguistic structure of the sentence on the example of different genre folklore works in Ukrainian linguistics. The purpose of the article is to describe the main means of expressing the category of comparison in Ukrainian folklore. To describe the means of expressing comparisons, their semantics, structure, functional and semantic load, the methods of systematic approach, structural and functional analysis, descriptive method, method of continuous sampling, analysis, synthesis and comparison were used. As a result of the study, it was found that the Ukrainian people widely used figurative established comparisons with symbolic meaning of both positive and negative content. In folklore works, there are both conjunctionless one-component comparisons expressed by the operative comparative, comparative examples, degrees of comparison of adjectives, and conjunctive uncommon and common comparisons as components of a simple sentence, formalized mainly by the comparative conjunction *as*, as well as comparative predicative, subordinate components of a complex sentence. The symbols that form the artistic and figurative paradigms of similes in Ukrainian folklore give them special expressiveness and emotionality. Comparison-symbols deepen the portrayal of the worldview of Ukrainians and the inner essence of the Ukrainian people. The correlation of similes with the natural world, in particular the names of animals, plants, and natural phenomena, forms a special system, reproducing important features of the national linguistic mentality of Ukrainians that still require further research and study. We see the prospect of further scientific research within the framework of the outlined problem in the study of ethnolinguistic features of comparisons in Ukrainian lyric songs.

Key words: category of comparison, subject of comparison, object of comparison, comparative construction, symbol, symbolic meaning, semantics, folklore.

Постановка проблеми. Мова усної народної творчості народу, фольклорна мова, є найвиразнішим засобом ідентифікації народу, вираженням його ментальності. Фольклорна мова характеризується різноманітністю виражальних мовних засобів, серед яких чільне місце

займають порівняння. Категорія порівняння як одна із найбільш виразних і образних категорій у семантико-синтаксичній та мовностилістичній структурі речення ще не була предметом комплексного дослідження на прикладі різножанрових фольклорних творів в українському

мовознавстві, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Категорія порівняння та засоби вираження цієї категорії активно вивчалася в українському мовознавстві (пор. студії М.С. Заборної [1], Н.П. Шаповалової [2], Л.В. Прокопчук [3], Л.В. Голоюх [4], М.В. Мірченка [5] та наші власні напрацювання [6]), досліджувались і особливості порівнянь у мові українських народних пісень [7], однак семантика і компонентний склад як однокомпонентних порівнянь, так і порівняльних конструкцій у мові різножанрових фольклорних творів потребують докладніших наукових студій.

Постановка завдання. Метою наукової статті є описати основні засоби вираження категорії порівняння в українських фольклорних творах, зокрема, звернути увагу на семантику, структуру, функційне і смислове навантаження аналізованих порівняльних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Методологія наукової роботи ґрунтується на концепціях І. Кучеренка [8], Л. Голоюх [4] та інших дослідників, які розглядають порівняльну конструкцію як трикомпонентне утворення, включаючи і наші власні напрацювання [6]. У мові фольклорних творів категорія порівняння реалізується сукупністю різноманітних мовних засобів, що містять порівняльну семантику. Особливістю порівнянь у широкому розумінні цього терміну, тобто як у межах простого, так і складного речення, є їх усталеність, тобто постійність або символічність у трактуванні мовознавців. *Постійними порівняннями* у лінгвофольклористиці, як зазначає Н. Данилюк, називають типові синтаксичні конструкції, у котрих «на основі спільних ознак зіставляються люди, явища, речі, предмети з метою створити більш яскраві уявлення або ж викликати відповідне емоційне реагування» [9, с. 5]. Сама ж дослідниця порівняння у мові фольклорних творів визначає як: «народнопоетичні порівняння – це цілісні семантико-синтаксичні одиниці, які виникають унаслідок взаємодії значень зіставляваних слів-понять і характеризуються постійністю лексичного складу, повторюваністю, відтворюваністю із певними видозмінами, деякими типовими засобами граматичного оформлення» [7, с. 39]. За нашими спостереженнями і міркуваннями більшості фольклорних порівнянь притаманний також і символізм, оскільки, як відомо, символ – це художній образ, який заступає в поетичній мові звичну назву життєвого явища, предмета на основі усталених асоціацій. Виражений у символі образ є носієм ідеї, тобто абстрактним вира-

женням ідеального образу. За твердженням Ф. де Сосюра, символ як такий виходить з образу, який, у свою чергу, ґрунтується на порівнянні. Це означає, що символ як знак поняття, ідеї «не є цілком довільним, він не «порожній». У ньому є залишок природного зв'язку між позначеним і позначеним» [10, с. 90]. Розглянемо цю особливість більш детально на конкретних прикладах із фольклорних творів. Відразу зауважимо, що в українських фольклорних творах символічні значення фіксуються у складі порівняльних художніх образів, серед яких чільне місце посідають птахи і рослини. Виразною порівняльною семантикою наділені також явища природи і предметні символи. Засобом вираження таких безсполучникових порівнянь насамперед виступає орудний порівняльний і порівняння-прикладки (як у препозитивній, так і постпозитивній позиції), наприклад: Сірчиха-Іваниха письмо читає, К сирій землі **крижнем упадає**, ... [ГЕ, с. 55]¹; Ой то там сидить ясен сокіл-білозерець... [ГЕ, с. 80]; Спорудили над Кодаком Город-кріпосницю [ГЕ, с. 62]; Город Козлов огнем-мечем воювати... [ГЕ, с. 49]; І ось до нього вовки-сіроманці находжали, І орли-чорнокрильці налітали,... [ГЕ, с. 41]; Козаки, панове-молодці! [ГЕ, с. 45]; То до їх дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка, Походжає,... [ГЕ, с. 26]; Алкана-пашу за білу руку брала, У світлиці-кам'яниці зазивала [ГЕ, с. 30] і под. Образний зміст порівнянь в аналізованому нами джерелі фактичного матеріалу увиразнено в конструкціях із формами ступенів порівняння прикметників та прислівників у словоформі *славніщий*, та у порівняльних конструкціях зі сполучником *аж* у складі підрядного порівняльного речення, як наприклад: Один ми город – славний Білгород; Другий ми город **славніщий** Львів; Третій ми город – **славніщий** Київ [ГЕ, с. 10] – у наведеному прикладі суб'єктом порівняння можна вважати звичайний (вихідний) ступінь якості і властивості предмета, а об'єктом (по відношенню до нього) – вищий і найвищий ступені якості – різновиду цього ж предмета у ролі об'єктів порівняння при спільній основі порівняння; Там їде військо, аж землі тежко [ГЕ, с. 10]; Ой чи бач, ляше, як козак пляше, На сивім коні грає, Мушкетом бере, аж серце в'яне, А лях від страху вмирає [ГЕ, с. 144] – підрядні порівняльні речення міри і ступеня приєднані порівняльним сполучником *аж* до головної частини, якщо ми розглядаємо формаль-

¹ Примітка. Тут і далі суб'єкт порівняння умовно позначасмо підкресленням однією прямою лінією, об'єкт порівняння – жирним шрифтом, основу – курсивом. Якщо котрийсь із зазначених компонентів конструкції словесно не виражений чи не зовсім ясний, то вдаємось до описової характеристики.

но-граматичну класифікацію складного речення, і порівняльні предикативні компоненти складного неелементарного речення у семантико-синтаксичній структурі речення.

Категорія порівняння у межах простого речення може виражатися як однокомпонентними, безсполучниковими порівняннями, так і порівняннями оформленими за допомогою модально-порівняльних часток чи сполучників **як, мов, немов, наче, неначе, ніби** і под., з яких, за нашими спостереженнями у мові фольклорних творів найчастіше вживається сполучник **як**, або його інваріант **яко**, часто вживаний у живорозмовній українській мові, наприклад: То скоро **Івась Коновченко** на коня сідає, Поміж козаками повертає, **Яко би ясен сокіл літає!** [ГЕ, с. 87]; На святую неділю **люди** з церкви йдуть, **Як бджоли гудуть** [ГЕ, с. 87]; **Військо** іде, **як бджола гуде** [ГЕ, с. 83]; За ним [Хмельницьким – пояснення авторське] **козаки** йдуть, **Яко ярая пчола, гудуть** [ГЕ, с. 87]. Слід зазначити, що образи-символи як **сокола**, так і **бджоли** є цілком позитивними: **соколом** називали відважного, гарного парубка, козака, а **бджола**, як відомо, – це символ працьовитої людини, **рій бджіл** – згуртоване товариство. Слід зазначити, що у фольклорних текстах дуже часто порівнюються козаки, парубки з **соколом, орлом**, що пов'язано з міфологічними уявленнями перетворення людей на птахів [11, с. 31], а за нашими спостереженнями, позитивне ставлення до козаків і запорожців передається ще й через порівняння з **малою дитиною, дітьми**, як наприклад: **Хлопці** ж бо то, **хлопці, як соколи!** [ГЕ, с. 391]; А **запорозькі отамани, як орли, літали...** [ГЕ, с. 164]; Спи спокійно, стрільчику січовий, спи, мій сину, Бо я тебе **чесно поховаю, як дитину** [ГЕ, с. 397]; Тоді ж та **козаки, як діти, негарзди поглинали...** [ГЕ, с. 36]; Тоді ж та **стали козаки у раді, як малії діти, Од своїх рук листи писали...** [ГЕ, с. 94]; Ой **запорожці**, ви добрі молодці, ви хлопці молодії, **Повдавались один в одного, як братики ріднії** [ГЕ, с. 188]; .. Як для матері немає нічого більш любого і цінного, як її дитина, так і для народу козаки і запорожці – це найцінніший скарб української нації, що виразно передано засобами усталених порівнянь у стрілецьких, історичних піснях і народних думках. У наведеній групі символічних порівнянь спостерігаємо як непоширені, так і поширені сполучникові порівняння у функції обставини способу дії у формально-граматичній структурі речення, або ж як складні, семантично неелементарні синтаксеми у позиції детермінантних членів речення, що є семантичними варіантами субстанціальних синтаксем, якнайповніше виступають носіями порів-

няльного змісту підрядних порівняльних речень, від яких вони утворені в результаті трансформації, згортання формально-синтаксичної структури складного речення і структурної конденсації підрядної частини до члена речення.

У текстах українських фольклорних творів дуже часто вживаним є асоціативне порівняння-символ **сивого голуба, голубки**. Голуб як символ найбільш прихильного, люблячого ставлення до людини, як наприклад: **Братику наш менший, милий, Як голубонько сивий!** [ГЕ, с. 38]; **Козак старесенький, Як голубонько сивенький...** [ГЕ, с. 69]; Ой **сестро моя рідненька, Як голубонька сивенька!** [ГЕ, с. 83]; Сидять вони [запорожці – пояснення авторське], **зглядаються, як сиві голубочки** [ГЕ, с. 188]; ...Межи ними **Бондарівна, Як сива голубка** [ГЕ, с. 148]. За своїм функціональним призначенням аналізована група порівнянь або подібна до попередньої групи обставини способу дії у формально-граматичній структурі речення (два останні наведені приклади), або ж порівняння вжиті у функції обставини міри й ступеня, яка уточнює означення, що характеризує суб'єкт порівняння. З позитивним значенням вживаються і порівняння-символи **пави, ружі** (троянди) у контексті фольклорних творів, як наприклад: У містечку Богуславку Каньовського пана Там **гуляла Бондарівна, Як пишная пави** [ГЕ, с. 148]; **Максим козак Залізняк, Козак з Запорожжя, Як поїхав на Україну, Як пишная рожа!** [ГЕ, с.176]. Величю змальовано в українському фольклорі і Січ як осередок козацтва, яку народ порівнює то з **морем** як непереможною стихією, то з **бджолою**, як наприклад: Іде **Січ і клекоче, як море!** [ГЕ, с. 389]; **Січ** іде, **Мов пчола гуде...** [ГЕ, с. 395].

Зовсім іншу групу з негативним семантичним змістом становлять образні порівняння на позначення ворогів українського народу, козацтва – ляхів, панів, як наприклад: То вже ж **лях** містом іде, **Як свиня, ухом веде** [ГЕ, с. 92]; **Пана Потоцького** піймали, **Як барана, зв'язали...** [ГЕ, с. 73]; До дрючків і до оглобелів хватали, **Ляхів-панів** Так, **як кабанів**, У нічку у четвертеньку **заганяли...** [ГЕ, с. 93]; Коли дивиться у кущ, аж у кущі **лях, як жлукто, лежить** [ГЕ, с. 93]; То **лях**, мостивий пан, Од сна уставає, Улицею йде, Казав би, **як свиня нескребена, попереду ухом веде...** [ГЕ, с. 94]; Не одного **ляха** козак, **як би скурвого сина, за чуба стряс** [ГЕ, с. 73]. Загалом вражеська пошесть ляхів на Україну в історичних піснях порівнюється зі зловісною чорною хмарою, як наприклад: **Зависли ляхи, зависли, Як чорна хмара**, на Віслі [ГЕ, с. 144]. Не оминув україн-

ський народ у фольклорних творах і тему підступності ворогів, обману, як наприклад: А запорожці, люди добрії, їх ласкательства не знали. Та тим сенаторам, як правдивим людям, во всем віри донимали [ГЕ, с. 163]. Така зневага, нелюбов до панів і ляхів пояснюється нелюдським ставленням до козаків-українців, як наприклад: Ой, Филоненку! Бодай ти собі ні долі, ні щастя не мав, Як ти могого сина із міждо війська, як мизинний палець, потеряв [ГЕ, с. 91]; У неділю дуже рано У всі дзвони дзвонять, А мене, Кармелюка, Як звірюку гонять [ГЕ, с. 208].

Війна є великим лихом для українського народу, але український народ готовий боротися за свою волю, землю, за свою незалежність, що також передано у фольклорних творах засобами художніх порівнянь, як наприклад: Ішов козак із лінії – Як лихо, зігнувся [ГЕ, с. 162]; Ой не встиг козак Нечай На коника спасти, Враз ляхами, як снопами, По два ряди класти. Ой кинувся козак Нечай Від дому до дому Та зложив же ляхів тисяч 3 коней, як соломі [ГЕ, с. 142]; Ой як пішли козаченьки Та з-під Солобковець, Валялося вражих ляхів, Як білих овець [ГЕ, с. 150]. У всіх аналізованих прикладах порівнянь із негативним семантичним змістом порівняння виражені сполучниковим способом за допомогою модально-порівняльного сполучника **як**, спостерігаємо як непоширені, так і поширені порівняльні структури як правило у функції обставини способу дії (складні, семантично неелементарні синтаксеми у позиції детермінантних членів речення, семантичні варіанти субстанціальних синтаксем).

У фольклорних творах українського народу у функції об'єкту порівняння дуже часто використовуються і явища природи, такі як грім, дощ, сонце, хмари, зорі, що з одного боку символічно засвідчує єднання людини і природи, з іншого – такі порівняльні конструкції зі словами-символами утворюючи семантико-синтаксичні паралелізми, як наприклад: Пустимо стрілу, як грім по небу, Пустимось кіньми, як дрібен дощик, Блиснем шаблями, як сонце в хмари! [ГЕ, с. 12] – у даному прикладі невиражений суб'єкт порівняння у значенні «ми»; Звенять шаблі, як ясне сонце сяють, Гремлять пісні, аж землянька святая Дрожить під нами дорога, ... [ГЕ, с. 396] – у другій частині складного речення порівняльний предикативний, підрядний компонент як об'єкт порівняння стосується всієї головної частини як суб'єкту порівняння, основою порівняння є асоціативна, уявна подібність дій. Слід також звертати увагу на смислове, семантичне навантаження означення у складі порівняльної кон-

струкції, оскільки увиразнення порівняння прикметником-означенням **чорні** завжди свідчить про наближення лиха, біди, порівняння-символ набуває асоціативного зловісного, страхітливого значення, як наприклад: Що за нами турки, як на небі зурки. За нами татари, як чорні хмари, А за нами поляки, як чорні галки [ГЕ, с. 14].

Не оминув український народ у своїй творчості і питання еміграції. Як відомо, однією з найчисельніших еміграцій українців була еміграція до Канади, але емігрували українці не від доброго життя, тому і тема еміграції описана в журливому емоційному сприйнятті, як наприклад: ...Ой Канадо, Канадочко, Канадо-небого! Зрадила ти з Буковини Газду не одного. Ой тут в літі дні гарячі І сонечко гріє, На другий день мороз свисне, Аж земля біліє [ГЕ, с. 215].

Символічно, що і гімн українського народу написаний з використанням образних, емоційних, усталених порівнянь і утворює перемогу над ворогом: Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці, Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці [ГЕ, с. 405].

Висновки. Отже, проаналізувавши цілу групу порівнянь в українських фольклорних творах, серед них колядки, думи, історичні і стрілецькі пісні, можна стверджувати, що український народ широко використовував образні усталені порівняння з символічним значенням як позитивного, так і негативного змісту. Поширеними у фольклорних творах є як безсполучникові однокомпонентні порівняння, виражені орудним порівняльним, порівняннями-прикладками, ступенями порівняння прикметників, так і сполучникові непоширені і поширені порівняння як компоненти простого речення, оформлені переважно порівняльним сполучником **як**, а також порівняльні предикативні, підрядні компоненти складного речення. Символи, які утворюють художньо-образні парадигми порівнянь в українських фольклорних творах надають їм особливої виразності та емоційності. Порівняння-символи поглиблюють змалювання світосприйняття українців, внутрішньої суті душі українського народу. Співвідносність порівнянь символів зі світом природи, зокрема назвами тварин, рослин, явищами природи, формує свою особливу систему, відтворюючи важливі особливості національної мовної ментальності українців, які ще потребують свого подальшого дослідження і вивчення. Перспективу подальших наукових досліджень у межах окресленої проблематики вбачаємо у дослідженні етнолінгвістичних особливостей порівнянь в українських ліричних піснях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборна М.С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Харків, 1997. 18 с.
2. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.
3. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Дис....канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2000. 197 с.
4. Голоюх Л.В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної історичної прози): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. НАН України. Ін-т укр. мови. К., 1996. 20 с.
5. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки., 2001. 340 с.
6. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2001. 21 с.
7. Данилюк Н. Особливості порівнянь у мові української народної пісні. *Волинь філологічна: текст і контекст: Актуальні проблеми сучасного мовознавства*. Випуск 14. 2012. Том 14 № 2. С. 38–49.
8. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1959. 107 с.
9. Образне слово. Постійні народні порівняння [збір. і упорядкув. І. Гурін]. К. : Дніпро, 1974. 283 с.
10. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. К.: Основи, 1998. 324 с.
11. Кононенко В. І. Символи української мови. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 272 с.

УМОВНЕ СКОРОЧЕННЯ НАЗВИ ВИКОРИСТАНОГО ДЖЕРЕЛА:

12. ГЕ – Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: Навч. посібник. К.: Либідь, 1993. 432 с.